

Законодавче регулювання валютної сфери як засіб забезпечення фінансово-економічної безпеки України

Ж. В. Завальна¹, М. В. Старинський²

Опубліковано	Секція	УДК
26.01.2023	Право	340.122+342.72/.73

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7889551>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Гроші відіграють значну роль в становленні та існуванні держави, в тому числі в її фінансово-економічній безпеці. Тому, метою статті є вдосконалення засобів забезпечення фінансово-економічної безпеки України, зокрема валютного законодавства України для припинення використання грошових знаків РФ на території України як засобу пропаганди. Для цього було здійснено аналіз зовнішнього вигляду грошей російської федерації. Аналізувались зображення на банкнотах та монетах на предмет виявлення знаків, зображень, які призначені для формування певного (необхідного для країни-агресора) переконання у осіб, які проживають на території держави-агресорки, а також у осіб, які знаходяться на території інших держав. Для проведення аналізу було використана інформація про зображення на діючих банкнотах офіційного сайту Центрального банку Російської Федерації. Обґрунтована необхідність використання грошей для ефективного донесення інформації до населення.

В результаті виявлено, що гроші, є одним з найбільш дієвий інструментів пропаганди, який має тривалий час впливу, значну територію впливу та односторонній характер впливу. При цьому мають враховувати, що гроші є засобом пропаганди як на власній території у якості платіжного засобу певної країни, а особливо вони є сильним інструментом пропаганди у якості валюти на території інших держав. Доводиться, що у стабільній політичній ситуації держави використовують гроші для коригування розвитку економіки, а в умовах військової агресії гроші використовуються для виправдання зазіхання на чужу територію. Показано, що законодавча заборона використання банкнот та монет із пропагандистськими зображеннями є прямим і безпосереднім засобом забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

Ключові слова: фінансово-економічна політика, валютна політика, валютні відносини, пропаганда, національна безпека.

¹ професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, м. Харків, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

² професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, доктор юридичних наук, доцент, м. Суми, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>

Legislative regulation of the currency sphere as a means of ensuring the financial and economic security of Ukraine

Abstract. Money plays a significant role in the formation and existence of the state, including its financial and economic security. Therefore, the purpose of the article is to improve the means of ensuring the financial and economic security of Ukraine, in particular, the currency legislation of Ukraine to stop the use of currency signs of the Russian Federation on the territory of Ukraine as a means of propaganda. For this purpose, an analysis of the appearance of the money of the Russian Federation was carried out. The images on banknotes and coins were analyzed for the purpose of identifying signs, images that are intended to form a certain (necessary for the aggressor country) belief in persons living in the territory of the aggressor state, as well as in persons who are in the territory of other states. For the analysis, information about images on current banknotes from the official website of the Central Bank of the Russian Federation was used. There is a well-founded need to use money to effectively convey information to the population.

As a result, it was found that money is one of the most effective tools of propaganda, which has a long time of influence, a significant territory of influence and a one-sided nature of influence. At the same time, it should be taken into account that money is a means of propaganda both on its own territory as a means of payment of a certain country, and especially it is a powerful tool of propaganda as a currency on the territory of other states. It is proven that in a stable political situation, states use money to adjust the development of the economy, and in conditions of military aggression, money is used to justify encroachment on foreign territory. It is shown that the legislative ban on the use of banknotes and coins with propaganda images is a direct and immediate means of ensuring the financial and economic security of Ukraine.

Keywords: money, currency, currency security, propaganda tools, means of financial and economic security.

Вступ

На тлі агресії РФ проти України, є можливість говорити про те, що в сучасних умовах відбувається трансформація способів використання грошей поза їх традиційних функцій. Зокрема, гроші на сьогоднішній день, сприймаються як носії політичної та культурної інформації, яка впливає на громадян і закладає в їх свідомості соціокультурні маркери направлені на підтримку політики держави. Розкриваючи сутність використання грошей в сучасних умовах і його трансформацію, коротко зазначимо основні уявлення про них. Досліджуючи гроші, традиційно, вчені констатують факт неспроможності світової економічної думки надати єдине, повне та однозначне їх визначення, пояснюючи це складністю їх сутності [20, С. 12]. Всі дослідники при визначенні сутності грошей, виходять саме з тих функцій, які вони самі ж їх і визначили. При цьому, одностайного сприйняття ні змістовних характеристик функцій грошей, ні їх кількості в сучасній економічній науці не встановлено.

Дослідження із проблематики. Аналіз наукової літератури, що висвітлює проблеми грошей свідчить, що вчені виділяють від однієї до шести функцій. На думку нобелівського лауреата Ф.А. Хайека гроші виконують лише одну функцію – обміну [8, С. 43], Ф. Д. Грем виділяв дві функції – міри вартості та засобу платежу [6, С. 8], а вітчизняні науковці виділяють як правило шість грошових функцій – міри вартості, платежу, засобу обігу, засобу збереження вартості, накопичення та функцію світових цін [20, С. 28; 26, С. 13].

Разом з цим, для більшості дослідників, традиційним є виконання грошима п'яти основних функцій, а саме: міри вартості; засобу обігу; засобу платежу; засобу

нагромадження і функція світових грошей. Виду та сутності виділених функцій видно, що в своїй переважній більшості в аналізі грошей вчених цікавить їх економічна природа [1; 4; 5; 12; 24]. Безумовно гроші мають перш за все економічну природу, проте сучасний дизайн введених обіг грошових знаків РФ, на фоні військової агресії РФ проти України показує, що гроші є не тільки економічним інструментом, але інструментом інформаційної боротьби. Зокрема ми стверджуємо, що на сучасному етапі розвитку людської цивілізації гроші, в їх традиційному прояві і формі об'єктивації, починають використовуватись державами, зокрема російською федерацією як інструмент пропаганди, зазіхаючи таким чином на фінансово-економічну безпеку інших держав.

Пропаганда має досить складну природу та інструментарій, який досліджувався протягом тривалого часу зарубіжними та вітчизняними вченими. Так, Томас М. Стейнфатт аналізував різницю пропаганди і переконання [16, С. 158]; Джон С. Николс досліджував зміст та інструменти пропаганди, які використовуються у військових діях та в партизанській війні [14, С. 598]; Джейсон Стенлі піднімає проблему використання пропаганди проти ідеалів демократії та обговорює при цьому роль підтримуючої та підриваючої пропаганди [14] та інші. Представники вітчизняної науки присвятили свої дослідження доволі широкому колу питань із даної проблематики. Так, Васильєва Є. А. розглядала пропаганду як складову інформаційно-комунікаційної політики держави та її вплив на безпеку держави [19]; А. Гурівська досліджувала поняття та складову політичної пропаганди [21]; В. О. Торічним було охарактеризовано змістову сутність політичної пропаганди як інструменту інформаційного забезпечення державної безпеки [25] та ін. Можна продовжувати перелік досліджень із даної проблематики, тим паче у зв'язку із воєнною агресією РФ проти України їх кількість значно зросла в порівнянні із довоєнним періодом, але питання використання грошей для пропаганди залишається не достатньо дослідженим.

Метою статті є вдосконалення засобів забезпечення фінансово-економічної безпеки України, зокрема валютного законодавства України для припинення використання грошових знаків РФ на території України як засобу пропаганди.

Метод. Дослідження проводиться на основі системного аналізу інформації та статистичних даних про готівковий обіг та наявні грошові знаки Центробанку Російської Федерації отриманого з офіційних відкритих на 2019 рік джерел. В ході дослідження було здійснено аналіз зовнішнього вигляду грошових знаків країни-агресорки на предмет виявлення знаків, зображень, які використовуються як засіб негативної пропаганди.

Результати

Сутність пропаганди та її природа. Визначення поняття Кембріджський словник ділової англійської мови поняття «пропаганда» подає як інформацію, ідеї, думки чи зображення, які часто дають лише одну частину аргументу, які транслюються, публікуються або іншим чином поширюються з наміром вплинути на думку людей [3]. Академічний словник уточнює, що це інформація чи ідеї які поширюються організованою групою чи урядом з метою вплинути на думку людей, особливо не надаючи всіх фактів або таємно підкреслюючи лише один погляд на факти [2]. Британська енциклопедія тлумачить пропаганду як систематичні дії, які направлені на маніпулювання поглядами, переконаннями або діями інших людей за допомогою різних символів: пам'ятників, відзнак, музики, слів, жестів, одягу, прапорів, зачісок, зображень на монетах, поштових марках та де інде. Навмисність, направленість, а також переважний акцент на маніпулюванні відрізняють пропаганду від простого обміну ідеями чи випадкової розмови [10]. В цьому пропаганда в своїй переважній більшості пов'язана з владою і має на меті її «м'яке панування», що, на відміну від грубого, прямого,

застосування примусу, діє шляхом зваблення підлеглих та формування у них бажання вчиняти відповідно до намірів ретранслятора пропаганди.

Пропаганда може існувати тільки в соціумі, скільки це соціальне явище. Вивчення змісту та ознак пропаганди триває уже досить тривалий час. Можна навіть стверджувати, що її вивчення почалось із самого його виникнення, і можна говорити про історизм таких досліджень [15]. На сьогодні існує досить велика кількість наукових досліджень сутності, характеристики, ознак, властивостей, особливостей сучасного застосування тощо. Так, Дж. Кланфер сприймав пропаганду як один із способів показати особі, в чому полягають її інтереси, а також які засоби є для гарантування задоволення його бажань [9]. Ф. Тейлор, стверджував, що пропаганда покликана переконати людей робити те, що приносить користь тому, хто переконує прямо або опосередковано. А насправді пропаганда є тільки комунікацією ідей, які покликані переконати людей думати і поводити себе таким чином, як це бажають ті хто переконує [17, С. 6]. С. Макдоналд бачив пропаганду як найбільш поширену психологічну операцію, яка використовує для прикриття будь-який вид комунікації і має своєю політичною метою розповсюдження або посилення певних вірувань [11]. Ш. Росс, Дж. Стенлі сприймали пропаганду як певний епістемологічний ідеал, епістемологічно-дефектне повідомлення, яке використовується для того, щоб переконати соціально значущу групу людей в інтересах організації або політичного інституту чи якоїсь справи [13, С. 18].

В той же час, у найбільш узагальненому вигляді пропаганду можна визначити як концепт, який об'єктивується в системі діяльності спрямованої на розповсюдження цінностей, знань, інформації з метою формування певних уявлень, поглядів, емоційних станів із метою формування певної поведінки людей. Така діяльність містить всі можливі способи, засоби та інструменти, доведення інформації, використання якої може допомогти досягненню цілей пропаганди [15, С. 128].

Ілюстрація використання зображень на грошах для пропаганди. Аналізуючи політичну діяльність в середині своєї країни уряду Російської Федерації та його діяльність на міжнародній арені можна прийти до висновку, що ця держава позиціонує себе як правонаступниця Радянського Союзу, останніх двадцять років будує на власній території тоталітарну державу. Більш того із початку повномасштабного військового вторгнення 24 лютого 2021 року на територію України відкрито заявляє про наміри розширити свої кордони до кордонів держави-попередниці.

Підготовка до втілення експансіоніських планів країни-агресорки почалась із введення в обіг на своїй території грошей із пропагандистським змістом. На банкнотах були зображені об'єкти, що знаходяться на окупованих територіях чи схожі на них. Варто звернути увагу на мету обрання саме такого дизайну та номіналу грошей. Такий дизайн банкнот покликаний сформувати у населення і Російської Федерації впевненість у приналежності окупованих територій до цієї держави. Із врахуванням стану економіки та стабільності рубля новий дизайн банкнот Російська Федерація почала вводити з 1997 року і аж до 2014 включно. Будь-яких суттєвих змін в ретрансляції політичної інформації на банкнотах не відбувалось. Ситуація змінилась на початку 2014 року із окупацією українського Донбасу та захопленням Криму. Саме в цей період РФ почала вводити в обіг нові банкноти із оновленим дизайном (Див. малюнок 1). Зокрема, у 2015 та 2018 роках був змінений дизайн банкноти номіналом 100 рублів, у 2017 році банкноти номіналом 200 та 2000 рублів, які були введені в обіг як на території рф, так і на окупованих територіях. Так, із 2014 року, дія пропаганди на формування необхідного нарративу поширилась також і на населення окупованих територій.

Як ми вже зазначили, вибір номіналу купюр також є не випадковим. Структура готівкового грошового обігу Російської Федерації на середину 2019 року виглядала

наступним чином.³ Загальна кількість банкнот, що знаходилось в обігу 5 893,8 млн шт. (номінал 10, 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000 руб). Із наведених даних видно, що найбільш розповсюдженими грошовими знаками є купюри номіналом 100, 1000, 5000 рублів, становить 18 %, 26 %, 26 % від загальної маси відповідно [22]. Також необхідно враховувати, що купюри з цими номіналами, враховуючи реальну середньомісячну заробітну плату в російській федерації, є найбільш розповсюдженими серед населення.

Переважає більшість держав на грошових знаках закарбовують національні символи, історичні місця, культурно-просвітницькі заклади, зображення національних героїв, вчених чи культурних діячів. Поясненням цьому є прив'язка до культурно-історичного коріння свого походження. Враховуючи вказане, стає зрозумілою соціально-політичне підґрунтя зміни дизайну банкноти номіналом 100 рублів та введення банкноти номіналом 200 рублів, оскільки саме ці банкноти мають найбільший обіг серед усіх верств населення. Це, в свою чергу, дає можливість формувати уявлення про приналежність території Республіки Крим території Донбасу серед всього населення держави, як території Російської Федерації, що становить основу пропагандистських засобів впливу на свідомість людей на своїх та на окупованих територіях [15, С. 128-135]. Таким чином, проявляється справжня мета зміни країною-агресоркою дизайну своїх грошових знаків, а саме завдання шкоди фінансово-економічній безпеці України.

Гроші як носії епістемологічно-дефектного повідомлення. Яскравим прикладом епістемологічно-дефектного повідомлення фейки є створювані в соціальних мережах зображення на банкнот і монет, які періодично з'являються на теренах інтернет у вигляді нових дизайнів купюр РФ, які також в своїй переважній більшості ретранслюють викривлену політичну реальність (Малюнок 2)⁴. Також слід зазначити, що Російська Федерація і до збройної агресії 2014 року проти України практикувала випуски дизайну грошових знаків, які несли доволі сумнівну соціально-політичну інформацію. Ще у 2005 році Центральний банк Росії випустив пам'ятну монету в серії «Древні міста Росії» - Калінінград (Малюнок 3) [18].

Протидія пропаганді в українському валютному законодавстві. Виявлення та усвідомлення політично-військовим керівництвом України небезпеки, яка втілюється із використанням на території держави грошових знаків із пропагандистським змістом спонукало українського законодавця застосовувати один із прямих і дієвих засобів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави – заборону на законодавчому рівні всім фінансовим установам на території України при здійсненні платіжних операцій «...приймати та/або видавати готівку іноземної валюти - банкноти (банківські білети) і монети Центрального банку Російської Федерації із зображенням мап, символів, будівель, пам'ятників, пам'яток археології, архітектури, історії, краєвидів та будь-яких інших об'єктів, розташованих на окупованих Російською Федерацією адміністративно-

³ Віддаленість оменту отримання інформації від моменту написання статті не впливає на загальні висновки, оскільки в даній статті показаний аналіз, який дає уявлення про загальні тенденції стану проблеми, яка вивчається. Більш того автори переконані, (фактично підтвердити неможливо з огляду на санкції за використання інтернет ресурсів крани-агресорки), на тлі повномасштабної війни рф проти України аналізована тенденція використання грошових знаків із пропагандистським дизайном набула тільки більших обсягів. Інформація з офіційного сайту Центрального банку Російської Федерації про структуру готівкового обігу гривні станом на 1 липня 2019 року. Офіційний сайту Центрального банку Росії. Дата звернення 10.08.2019: http://www.cbr.ru/Collection/Collection/File/20067/str_nal_dm_190701.pdf

⁴ Конкретне посилання не можливе із-за введених санкцій, щодо використання інтернет-контенту країни агресора. Але звичайний запит в пошуковій системі показує зображення проекту банкноти 3000 руб. Із зображенням пам'ятника Богдану Хмельницькому у Києві.

територіальних одиницях України, та/або які містять тексти, що стосуються окупації Російською Федерацією адміністративно-територіальних одиниць України» [23].

Дизайн таких грошових знаків є загрозою національній безпеці в цілому та в фінансово-економічній сфері, зокрема, через те, що чітко вказує на певну історичну чи культурну подію, яка є дійсною чи подається в найвигіднішому ракурсі для країни-агресорки (епістемологічно-дефектне повідомлення). Більш того, інформація подана у вигляді певного дизайну банкнот, має важливе значення для політичного становлення, розвитку та укріплення держави-агресора на двох рівнях: внутрішньому і зовнішньому. Інформація направлена на внутрішній сегмент, тобто призначена для населення на території країни-агресорки для формування переконання в давності набуття даних територій та несправедливості нинішнього стану речей (знаходження на території іншої суверенної держави), що виправдовує агресію проти цієї держави. В зовнішньому сегменті дана інформація призначена для населення на окупованих територіях та на територіях інших держав і виконує функцію як «історичної» закономірності набуття окупованих територій, а також формування наративу позитивного, «законного» повернення територій.

Висновки

Враховуючи викладене можемо зробити наступні висновки. На сучасному етапі розвитку нашої цивілізації гроші є не тільки засобом накопичення, обміну, платежу, та міри вартості, але й застосовується як один із найдієвіших засобів пропаганди, завдяки якому держава-агресор формує необхідний їй наратив націлений на подання інформації в необхідному для неї ракурсі. Крім того, держава-агресор використовує грошові знаки як інструмент ослаблення національної безпеки України. Протидією цьому є встановлення на законодавчому рівні заборони обігу валюти країни-агресора, а також таких монет та банкнот, дизайн яких є загрозою для безпеки нашої країни в цілому, а також є небезпечним для економічно-фінансової сфери зокрема.

Додатки

Малюнок 1.

Малюнок 2.

Малюнок 3.

Список використаних джерел

1. Brimble, M., Kidwell, D. S., Beal, D., Blackwell, D. W., Willis, D. K., Whidbee, D.A., and Peterson, R.L. Financial Markets Institutions and Money. Australia: John Wiley and Son, 2006. P. 688.
2. Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>
3. Cambridge Business English Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>
4. Festenstein M. I. Review: How Propaganda Works. Political Theory. University of York, 2016. pp. 1-5. <https://doi.org/10.1177/0090591716672233>
5. Friedman M. & Schwartz A. J. A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton University Press, 1963. P. 880.

6. Graham D. F. The Primary Functions of Money and their Consummation in Monetary Policy. The American Economic Review. Vol. 30, No. 1, Part 2, Supplement, Papers and Proceedings of the Fifty-second Annual Meeting of the American Economic Association. 1940. pp. 1-16. <https://www.jstor.org/stable/i331472>
7. Harris L. Monetary Theory Economics handbook series. Publisher, McGraw-Hill, 1985. 481 pages.
8. Hayek F. A. Denationalization of Money: A Refined Argument: An Analysis of the Theory and Practice of Currency Reconciliation. 3rd ed. Volume. 70. London: Economic Influence Institute, 1990. 346 p.
9. Klanfer J. Democracy and propaganda. The Sociological Review. 1939. Vol. 31. Is. 4. P. 345-452. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-954X.1939.tb02043.x>
10. Lannes S. B. "Propaganda". Encyclopedia Britannica, 30 Mar. 2023. <https://www.britannica.com/topic/propaganda>. Accessed 30 April 2023.
11. Macdonald S. Propaganda and information warfare in the twenty-first century: altered images and deception operations. London; New York: Routledge, 2007. XI. 204 p.
12. Miller, D.D. and Van Hoose, R.L. Money, Banking and Financial Markets. McGraw-Hill, 1993. 830 c.
13. Ross Sh.T. Understanding Propaganda: The Epistemic Merit Model and Its Application to Art. Journal of Aesthetic Education. 2002. Vol. 36. № 1. P.p. 16-30.
14. Spicer J. N. Propaganda. Encyclopedia of International Media and communications. 2003. P.p. 597-606. <https://doi.org/10.1016/B0-12-387670-2/00240-5>
15. Starinskyi M.V., Zavalna Zh.V. Peculiarities of monetary forms used by the state in the context of social transformation. Development and Security of the State, Citizens and Business Entities in Modern World: Challenges and Perspectives: Collective Monograph. Prague: Oktan Print, 2021. P.p.124-145.
16. Steinfatt T. M.. Evaluating Approaches to Propaganda Analysis. Review of General Semantics. Vol. 36, №. 2. 1979. P. p. 157-180. <https://www.jstor.org/stable/42575401>
17. Taylor Ph.M. Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era. Manchester; New York: Manchester University Press, 2003. (344 p.) <https://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Mind-Munitions.pdf>
18. База даних по пам'ятних і інвестиційних монетах Росії. Електронний ресурс, дата звернення 08.07.2019. https://www.cbr.ru/Bank-notes_coins/coins_base/?UniDbQuery.Posted=True&UniDbQuery.sortOrder=0&UniDbQuery.scViewType=0&UniDbQuery.SearchPhrase=&UniDbQuery.Year=2005&UniDbQuery.Seria=0&UniDbQuery.Nominal=-1&UniDbQuery.MetallID=0
19. Васильева Н. В. Пропаганда як складова інформаційно-комунікативної політики і загроза національній безпеці. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. № 2. 2022. <https://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/201>
20. Гроші та кредит / За ред. М.Савлука. Київ: КНЕУ, 2002. 248 с.
21. Гурківська А. Концептуалізація поняття «політична пропаганда». Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Випуск 35, с. 150-160. http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/20.pdf
22. Офіційний сайт Центрального банку Росії. Дата звернення 10.08.2019. http://www.cbr.ru/Collection/Collection/File/20067/str_nal_dm_190701.pdf
23. Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями: Постанова Правління Національного банку України від 2 січня 2019 року № 2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#n24>

24. Рей Р. Сучасна теорія грошей./ пер. з англ. О. Вальчишен, А. Бузинник, Є. Гагаркін, В. Кальонова, О. Сосновська. Київ: Наш формат, 2017. 480 с.
25. Торійчний В.О. Дослідження пропаганди як інструменту інформаційного забезпечення державної безпеки. Право та державне управління. № 3 (36), том 2. 2019 р. С. 183-186. http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/30.pdf
26. Щетинін А.І. Гроші та кредит: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 432 с. Гроші та кредит: навч. посіб. Уклад.: М.М.Дученко, В.О.Єрешко, О.А. Шевчук. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 108 с.